

ale culturii Gumelnița și tocmai de aceea am stăruit mai mult asupra acestui mic volum. Descoperirile din necropola de la Varna ne îndreptățesc să reafirmăm convingerea noastră că este cu totul greșită părerea că săpăturile efectuate în aria culturilor eneolitice din România ar putea fi considerate suficiente, căci, dimpotrivă, ele trebuie intensificate și continuate cu și mai mare rivnă, neputându-se crede că necropola de la Varna ar fi fost un fenomen izolat.

Ilustrația bogată — în special planșele în culori, de o calitate excepțională — completează cum nu se poate mai bine informațiile inerent sumare ale acestui prim raport și așteptăm cu nerăbdare de la autor o publicare completă a tuturor datelor obținute, după ce săpăturile din această necropolă se vor încheia.

Vladimir Dumitrescu

OTTO TROGMAYER, *Das Bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*, Editura Academiei, Budapesta, 1975, p. 1—164 + 61 pl. și p. 229—268 + XXVII pl. + 36 planuri, colecția „*Fontes Archaeologici Hungariae*”

Avind o bogată experiență de teren, colegul Otto Trogmayer, de la muzeul de la Szeged, a cercetat cu deosebită grijă, întinsa și importanta necropolă din epoca bronzului de la Tape. Pe temeiul observațiilor făcute pe teren și a studierii numeroaselor materiale descoperite, el a realizat monografia pe care o analizăm în cele ce urmează.

Necropola a fost descoperită întâmplător, în octombrie 1960, de către un profesor, în cuprinsul unei cărămidării, în cartierul Tape (de la marginea orașului Szeged), unde pîrlul cu același nume a format în vechime o insulă nu prea mare. Săpăturile s-au făcut în condiții grele, pînă în toamna anului 1965.

Necropola ocupa un teren de formă aproximativ elipsoidală și cuprindea inițial 1 300—1 500 de morminte. Mai ales în ultimele decenii, o mare parte din necropolă a fost distrusă datorită intenselor lucrări din cadrul cărămidăriei.

O parte însemnată din volum — cum este și firesc — cuprinde descrierea amănunțită a celor 687 morminte descoperite și studiate pe baza săpăturilor arheologice. La lucrările de pe șantier a participat un colectiv alcătuit din mai mulți arheologi și antropologi. Necropola era formată din morminte de inhumație și de incinerare. Fiecare mormînt este descris cu multă grijă, pe scurt, dar cu toate amănunțele necesare, în ceea ce privește poziția scheletului sau a urnei, precum și a întregului inventar funerar. Cu toate acestea s-a considerat că nu este cazul să se facă o economie exagerată de spațiu tipografic ci, în interesul lucrării, în partea corespunzătoare (descrierii mormintelor) din cadrul volumului, fiecare pagină a fost împărțită în două coloane: pe prima a fost imprimat textul, iar pe a doua, din loc în loc, au fost reproduse planurile sau fotografiile mormintelor mai importante, pentru ca specialiștii să-și poată da seama atît de obiceiurile funerare (poziția și orien-

tarea scheletelor), cit și de inventarul mormintelor și de poziția obiectelor în raport cu diferitele părți ale corpului. Fiecare obiect este numerotat pe plan și în text, astfel că poate fi găsit cu ușurință în descriere.

În paragraful următor al volumului sînt prezentate o serie de vase izolate găsite pe terenul necropolei. Despre acestea nu se poate ști cu certitudine dacă provin din morminte simbolice sau din morminte cu schelete „topite” în întregime în sol.

Partea finală a textului redactat de Otto Trogmayer cuprinde concluziile lucrării. Din primele rînduri, autorul precizează că intenția sa este, în principal, de a pune la dispoziția specialiștilor observațiile făcute și materialele descoperite la Tape și mai puțin o analiză aprofundată a problemelor. Remarcăm sublinierea autorului că materialele respective, prin varietatea și cantitatea lor, se pretează la o prelucrare cu calculatorul, ceea ce dealtfel intenționează să facă autorul volumului, personal, în curînd.

În continuare sînt analizate amănunțit riturile funerare. Se atrage atenția că în general orientarea scheletelor este variată, totuși, în cadrul unor grupuri mici de morminte sînt orientări identice sau apropiate. Este posibil ca după prelucrarea datelor arheologice și corelarea lor cu acelea antropologice să se ajungă la concluzia că în cadrul necropolei sînt reprezentate grupuri familiale. Organizarea în astfel de grupuri amintește de mormintele tumulare din Cehoslovacia. Dealtfel, autorul admite că nu este exclusă probabilitatea ca și la Tape să fi existat movile mici, distruse în întregime datorită diferitelor lucrări și construcții. Se remarcă faptul că nu se găsesc morminte deranjate unele de altele, ceea ce poate fi explicat prin existența unor semne la suprafața terenului în dreptul mormintelor și prin durata de folosire nu prea îndelungată a necropolei.

La Tape, unde majoritatea mormintelor cercetate sînt de inhumăție, au fost observate, analizate și definite patru obiceiuri funerare :

— dintre acestea 575 de morminte sînt cu schelete în poziție chircită moderată sau accentuată, așezate pe partea stîngă sau dreaptă. În multe cazuri scheletele sînt cu corpul pe spate, iar altele citeva sînt cu fața în jos. Poziția brațelor nu este uniformă. Adesea una sau ambele miini se află cu palmele în dreptul feței. Se remarcă observația că nu există o regulă precisă pentru dispunerea în mormînt a inventarului funerar ;

— din a doua serie, de 27 de morminte, fac parte acelea în care scheletele sînt în poziție întinsă, ceea ce indică probabil o apartenență străină. Nu ar fi exclus ca din punct de vedere antropologic aceste schelete să se deosebească de acelea aflate în poziție chircită. Nici la această grupă de morminte nu se constată o regulă în privința poziției brațelor și a picioarelor. Au fost găsite și două morminte în pithos (morm. nr. 3 și nr. 79) ;

— o altă categorie de morminte este reprezentată prin acelea de incinerăție, cu precizarea că arderea cadavrelor s-a făcut undeva în altă parte. Ele sînt alcătuite de regulă din urne acoperite cu un alt vas (cu gura în sus sau în jos). Inventarul funerar era pus în urnă sau adesea alături de ea ;

— un grup de 17 morminte sînt considerate ca fiind simbolice.

În cadrul necropolei s-au delimitat și mai multe gropi (de formă rectangulară cu colțurile rotunjite) despre care se crede că sînt de caracter ritual, conținînd puține resturi, oase de om sau de animale.

Datorită faptului că în multe morminte s-au găsit în poziție inițială diferite piese în legătură cu îmbrămintea, este posibilă definirea caracteristicilor îmbrăcămîntei femeilor, bărbaților și copiilor din perioada dată.

În morminte s-au găsit numeroase obiecte de metal, însă majoritatea sînt în stare de conservare foarte proastă. Trebuie subliniat că lipsesc aproape cu desăvîrșire armele. Diferitele categorii de obiecte de bronz sînt înșirate în ordinea frecvenței. Amintim unele din ele : tutuli felurii, inele diverse din placă sau sirmă (unele cu două spirale la extremități), brățări, unele ornate, altele prevăzute cu spirale la capete ; mai multe tipuri de ace lungi (de tip Petschoffkopf, Hirtenstabkopf) ; pandantive în formă de inimă sau semilunare, sule, pensetă, cuțit de trepanat și două pumnale : unul cu lama triunghiulară și altul cu miner trapezoidal.

S-au mai scos la iveală numeroase podoabe făcute din valvele unor scoici de mare, din cochilii de melci, mărgel, piese de chihlimbar (rare), dinți perforați și lame de silix (rare).

Cantitatea apreciabilă de obiecte strine face posibilă studierea problemei succesiunii în mormintărilor. Pe baza analizei diferitelor tipuri de obiecte s-a ajuns la concluzia că în mormintările s-au efectuat în aceeași perioadă, în diferite sectoare ale necropolei. Un studiu aprofundat urmează să se facă după corelarea datelor arheologice cu cele antropologice.

În privința ceramicii se constată că majoritatea vaselor aflate în mormintele de inhumăție erau de fapt inutilizabile atunci cînd au fost depuse lângă cei decedați. Ele erau fie găurite, fie le lipsea toarta sau uneori în morminte s-a depus cite o jumătate de vas. Cele găsite întregi sînt foarte rare.

În cazul mormintelor de incinerăție, urnele sînt vase întregi, pe cînd capacele lor sau alte vase de ofrandă sînt tot din acelea inutilizabile. Sînt amintite mai ales numeroase tipuri de castroane, borcane și mai cu seamă urne neornamentate, prevăzute pe corp și pe umeri cu proeminențe organice, inclusiv cu unele proeminențe cu caneluri. Diferite urne au gît cilindric, iar altele au cite trei torți. Este semnalată descoperirea unui vas mic, cu două torți, cu decor incrustat, specific culturii Gîrla Mare, care indică paralelismul între cele două culturi.

În funcție de caracteristicile ceramicii, după părerea autorului, de-a lungul Tisei au viețuit, probabil în aceeași vreme, diferite grupuri de comunități : în zona cursului inferior, comunitățile culturii Virșet-Gîrla Mare ; mai la nord, acelea ale grupului cunoscut sub denumirea provizorie de grupa Bacska ; în regiunea din preajma gurii Mureșului și pînă la vărsarea Crișului în Tisa trăiau comunitățile grupului Tape, iar spre cotul mare al Tisei, acelea ale grupei Egyek. O mare parte din descoperirile aparținînd culturii mormintelor tumulare din Slovacia au fost și ele paralelizate cu grupa Tape.

Pentru datarea mai precisă a necropolei studiate sînt folosite diferitele categorii de obiecte de bronz. Avînd la dispoziție un număr mare de piese autorul are posibilitatea — faptul merită subliniat — să coreleze obiectele de bronz de la Tape, găsite în context clar, cu alte diverse categorii de materiale, din seria celor de bronz de tip Koszider. Din analiza făcută de autor rezultă că la Tape obiectele de bronz sînt din perioade deosebite. Astfel, cele mai vechi sînt din perioada Bronz B 1 după Reinecke. Majoritatea pot fi atribuite perioadei Bronz B 2 Reinecke. Acestea în chip firesc s-au putut menține în uz și în perioada Bronz C Reinecke. În funcție de datele amintite autorul datează necropola de la Tape în perioada Bronz B 2 și Bronz C Reinecke.

În continuare sînt remarcate observațiile specialiștilor care au dovedit legăturile între

descoperirile aparținând culturii mormintelor tumulare și acelea din ținuturile din vest, dar sint criticate paralelismele bazate pe studierea mai ales a depozitelor de obiecte de bronz, ceea ce a dus la concluzii mecanice cu privire la o mare migrație războinică distrugătoare. De fapt, plină acum nu există o analiză amănunțită — corelată cu așezările și necropolele — ca să se poată ști dacă depozitele reprezintă o perioadă foarte scurtă sau una care a durat secole.

În stadiul actual al cercetărilor este clar că înainte de cultura mormintelor tumulare, în ținuturile sudiate, au viețuit comunitățile a două culturi : acelea ale culturii Mureșului (sub această denumire sînt incluse și descoperirile de la Pecica și Periam) și cultura Vatyă. După cum arată autorul în perioada Bronz B 1 Reinecke (eventual către sfîrșitul ei) în regiune s-au produs modificări de ordin economic și social. În ceramică apar forme de vase cu analogii în vestul Ungariei. Nu se știe ce s-a întimplat cu populația locală. S-au descoperit, din acea perioadă, necropole cu un număr redus de morminte. În regiune sînt documentate morminte cu schelete în poziție întinsă. Se remarcă și schimbări în ritul funerar. În ținuturile unde pînă atunci era documentat ritul înhumației, s-a trecut la ritul incinerăției și invers.

Toate aceste date duc la concluzia că în perioada studiată s-au produs schimbări profunde, care au intrerupt evoluția liniștită de pînă atunci, dar, subliniază autorul, nu putem ști cu certitudine dacă este vorba de o schimbare de ordin economic sau și cu o pătrundere din afară. Se pare că pătrunderi s-au produs prin sudul Transdanubiei, către zona de la gura Mureșului, cu care prilej a încetat evoluția culturii Vatyă.

Necropola de la Tape oglindește o nouă perioadă de relativă stabilitate, deși nu se cunosc încă așezările din vremea respectivă, faptul este indicat prin observația că s-a ajuns la formarea unor necropole cu peste o mie de morminte.

Pe lângă analogii cu cultura mormintelor tumulare, de dincolo de Dunăre, caracterizate prin movile funerare, grupul de descoperiri din preajma Szegedului este cunoscut pînă acum numai prin necropole plane, fără tumuli. Ținînd seama de particularitățile celor peste 20 de complexe de acest tip din Vojvodina și a celor din regiunea din jurul Szegedului și mai la nord, autorul este de părere că diferitele complexe din regiunea cuprinsă între cursul inferior al Mureșului și cursul inferior al Crișului pot fi incluse în grupa Tape. Sfîrșitul acesteia s-a datorat unui alt grup numit Csorva, caracterizat prin ritul incinerăției.

De curînd — ținînd seama de bogata documentare publicată (de Otto Trogmayer) despre complexul funerar de la Tape — Tudor Soroceanu (Dacia, N.S., 21, 1977, p. 55—79) a analizat amănunțit toate elementele specifice din cadrul necropolei, ajungînd la diferite concluzii istorice importante. El a reușit să precizeze existența a două faze de înmormîntare, cea de-a doua fiind la rîndul ei împărțită în două etape. T. Soroceanu a arătat apoi care dintre categoriile de obiecte de bronz le pot fi atribuite. De asemenea, el a aprofundat problema relațiilor dintre comunitățile aspectului cultural de la Tape și culturile din regiunile noastre. Astfel, după părerea lui T. Sorocenu, prima fază din necropola de la Tape a fost paralelă cu perioada mijlocie a fazei a doua a culturii Mureșului (= cu complexele reprezentate în nivelurile II b și II a de la Pecica), iar a doua fază de pe Tape a fost paralelă cu sfîrșitul fazei a doua a culturii Mureșului (= cu complexele din nivelurile I b și I a de la Pecica).

La Tape este documentat, după cum a arătat Otto Trogmayer, și un grup mic de morminte de incinerăție, care pot fi puse în legătură cu aspectul cultural Csorva.

Partea a doua a volumului are drept autori pe Gyula Farkas și Pál Liptak și reprezintă o valorificare antropologică a scheletelor din necropola de la Tape. La început se face un scurt istoric al cercetărilor antropologice privind epoca bronzului din Ungaria. Lipsa de pînă acum a unor studii amănunțite în acest domeniu (din literatura de specialitate maghiară) a constituit un imbold pentru cei doi autori, la care s-au adăugat și condițiile foarte prielnice unei astfel de analize, oferite de necropola de la Tape (cercetată de Otto Trogmayer), aflată la periferia orașului unde își desfășoară activitatea autorii. Se subliniază că la lucrările de pe teren au participat atît antropologi, cit și personal tehnic de la Institutul de antropologie de la Szeged, ceea ce a permis ridicarea cu deosebită grijă a tuturor scheletelor din cadrul necropolei. Au fost strînse oasele a 686 schelete din care 389 aflate în poziție chircită, 49 în poziție întinsă, 36 morminte de incinerăție și alte 212 descoperiri neclare. După o primă prelucrare au putut fi reținute pentru studiul antropologic numai 579 schelete din epoca bronzului. Aceasta datorită faptului că în unele urne nu s-au găsit deloc oase arse, iar în diferite morminte de înhumație oasele s-au măcinat cu totul sau conțineau doar așchii mici de oase.

Dat fiind numărul apreciabil de schelete (unele în stare proastă de conservare) autorii au fost în măsură să ajungă la precizarea elementelor specifice din punct de vedere antropologic ale populației care a folosit necropola de la Tape.

Este de remarcat incercarea (pe bază antropologică) de a se stabili gruparea mormintelor pe familii. S-a făcut și o serie de observații de paleopatologie. Între altele sînt menționate trepanația și cariile frecvente.

Analiza taxonomică a permis autorilor să definească următoarele grupuri: circa 60 % din cranii sînt de tip mediteranean; circa 20 % sînt de tip nordic; 16 % sînt cranii scurte și numai 5 % sînt de tip cromagnoid. Partea antropologică este urmată de 14 tabele

statistice foarte amănunțite și XXVII planșe cu reproduceri de oase și cranii.

În ansamblu monografia despre necropola de la Tape este deosebit de utilă, atît din punct de vedere arheologic, cit și din acela antropologic, pentru cunoașterea evoluției populației din epoca bronzului din zona de sud-est a Ungariei și din ținuturile vecine.

Lucrarea a fost tipărită în condiții grafice deosebit de bune.

Eugen Comșa

MIOARA TURCU, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, 240 p., cu 33 fig. în text și 43 pl.

Apărută într-o atmosferă de interes sporit pentru geto-daci, lucrarea semnată de Mioara Turcu atrage de la început atenția specialiștilor prin profilul ei aparte. În ultimii zece ani au văzut lumina tiparului numeroase lucrări în acest domeniu: monografiile de stațiuni geto-dace, lucrări de analiză aprofundată a unei categorii de antichități ale Daciei preromane (ceramică, monede, importuri), în sfîrșit, unele sinteze privind în general istoria și cultura geto-dacilor în ultimele două-trei secole înainte de cucerirea romană. De astă dată, pentru întia oară, avem de-a face cu o încercare de tratare regională, urmărind — în principal pe baza documentării arheologice — evoluția culturală a geto-dacilor dintr-un spațiu bine delimitat, de-a lungul unei perioade mai îndelungate. După cuvintele autoarei, lucrarea trebuia să fie „o sinteză menită să ilustreze viața materială și spirituală, complexă, a geto-dacilor, locuitori ai Cîmpiei Munteniei, din perioada de început a celei de-a doua epoci a fierului și pînă în secolul I e.n.” (p. 7). Indiferent de modul și de măsura în care această ambițioasă intenție a fost materializată (aici, după cum vom vedea, sînt rezerve foarte serioase de exprimat), încercarea în sine merită să fie reținută. Se vedește că, în stadiul actual, scrierea unor sinteze regionale răspunde unei nevoi stringente a cercetării istorico-arheologice românești. Întemeiate pe o documentare precisă și pe o justă metodă, acoperind treptat întregul teritoriu al vechii Daciei, aceste sinteze ar urma să constituie, într-o perspectivă nu prea îndepărtată, o bază utilă pentru realizarea unei mari lucrări monografice asupra culturii geto-dacilor înainte de cucerirea romană.

★

Așa cum rezultă chiar din titlul cărții recenzate, studiul întreprins de Mioara Turcu privește Cîmpia Munteniei de-a lungul celei

de-a doua epoci a fierului. Într-un capitol special (p. 14—18) este pecizat și descris cadrul geografic, cu subdiviziunile sale geomorfologice. Limitarea acestui cadru la întinderea Cîmpiei Munteniei ni se pare întemeiată din punct de vedere antro-po-geografic și este confirmată de unitatea faciesului cultural în cursul perioadei studiate. Datele despre climă, ape și soluri, despre vegetație și faună, în general despre resursele regiunii sînt însă, din păcate, foarte sumar redată, lăsînd oarecum în umbră importanta relație dintre mediul natural și locuirea umană.

Spre deosebire de cadrul geografic, delimitarea cadrului cronologic ne apare nejustificată, am putea spune chiar arbitrară. Din prefața lucrării (citatul dat mai sus) s-ar fi putut crede că autoarea a avut în vedere întreaga a doua epocă a fierului, pînă în secolul I e.n., inclusiv. Parcurgînd capitolul II (p. 19—29), constatăm însă că firul istoriei politice a geto-dacilor din Cîmpia Munteniei se întrerupe brusc la începutul secolului I e.n., ultimul eveniment pomenit fiind expediția lui Sextus Aelius Catus. Explicația o aflăm mult mai departe, abia în capitolul V, unde, deși se distanțează de ipoteza strămutării întregii populații, M. Turcu pare a crede că toate așezările din Cîmpia Munteniei și-ar fi încetat existența ca urmare a expediției lui Catus și, oricum, afirmă că în această zonă urmele materiale ale geto-dacilor din secolul I e.n. ne sînt deocamdată necunoscute (p. 81). Concluzia este pripită, după cum vom vedea, și face ca din lucrare să lipsească acel secol care încheie dezvoltarea liberă a geto-dacilor și care pregătește instalarea stăpînirii romane în Dacia. Deși Cîmpia Munteniei nu a intrat direct în granițele imperiului, și pentru această regiune, pentru istoria politică și culturală a locuitorilor ei, *momentul de răs.* cruce l-a constituit cucerirea Daciei de către Traian. Episoadele anterioare ale pătrunderii